

EDİRNE'DEN ARDAHAN'A UZANAN BİR TUTUKEVİNDE

TUTUKLU OLMAK!

Ayten Sönmez

Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu, Sevgi Soysal'ın 1971'de girdiği ve sekiz ay kaldığı tutukevi deneyimini anlatan bir kitap. Yazar kendi deneyimi üzerinden 12 Mart askeri darbesini ve dönemin Türkiye'sini anlatıyor ve bu baskı ortamının farklı veçhelerini sunuyor. Kitap, bu nedenle edebiyat tarihinde 12 Mart Edebiyatı'nın tipik bir örneği olarak kendine yer bulmuş. *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*'nu ikinci kez okuduğumda Sevgi Soysal'ı "12 Mart yazarı" olarak sınırlandırmak kadar metni de sadece "12 Mart metni" olarak değerlendirmenin büyük bir haksızlık olduğunu düşündüm. Metni bugün tekrar okurken aklımda ister istemez günümüzdeki benzer baskı mekanizmalarına dair sorular belirdi. Sonra da bu soruların cevaplarını bulmaya çalışarak tekrar okudum metni. Kuşkusuz, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* bu soruların cevaplarından fazlasını veriyor, her şeyden öte her türlü baskıya karşı durmanın ipuçlarını sunuyor. Metnin sağladığı arzu ve cüretle bu kitabı farklı bir okuma ve yorumlama biçimiyle sunmak istedim. Bir edebiyat okuru ve eleştirmeni olarak *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*'nun yazarı Sevgi Soysal'la kurgusal bir söyleşi yaptım. Bu söyleşide soruların cevapları doğrudan metinden alınmış olup çok ufak değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır.

12 Mart'ın tüm ülkeyi "Edirne'den Ardahan'a uzanan bir tutukevine" çeviren atmosferinde hem tutuklu hem de tutuklu yakını olarak yaşadıklarımızı, Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'nu, içeriği/dışarıyı yazan Sevgi Soysal'ı okurken ona sorular sordum, onun sözlerini bu kurgusal söyleşiyle* bugünün okurlarına sunmaya çalıştım.

12 Mart döneminin cadı avını hatırlatır tutuklama süreçlerini kısmen okuduklarımızdan biliyoruz. Aslında siz de bu trajikomik tutuklamalara yakından şahit olmuştunuz, değil mi?

Bu korku filmlerini andıran avlar bir yana, bir de "gayri ciddi" tutuklamalar vardı. Olmadık insanlar, çok gülünç nedenlerle tutuklanmışlardı o dönemde... Kimi zaman tutuklama olayına temel olan olay, kimi zaman da tutuklunun kişiliği, bütün 12 Mart havasını bir güldürüye dönüştürür, millet de dışarıda olsun içeride olsun ferahlardı biraz. Bu bakımdan bu tür tutuklamalar, çeşnisiydi 12 Mart'ın. Kazıklama huyundan bir türlü vazgeçmeyip sıkıyönetim görevlisini de kazıklamaya kalkan gazinocudan fiyatını düşürmeye yanaşmayan bar kadınına, ne tutuklular görmüştür 12 Mart koğuşları.

Peki siz nasıl tutuklandınız?

Çok suçlar işlemiştim: Nişanlı bir arkadaşın özel arabasının arkasına binmişim (sıkıyönetimde nişanlanılır mı?), sonra arkadaşım nişanlısıyla takışmıştı (sıkıyönetimde aile tartışması yapılır mı?), sonra arkadaşım “yeter” diye bağırmişti (sıkıyönetimde yeter diye bağırılır mı?), sonra hem de İsrail Sefaretinin önünde bağırmişti. (Efraim, İsrail Konsolosuyken düşünün.) Sonra ben arkada oturuyordum, düşünün.

Düdükler, toplum polisleri ve sefareti bekleyen tomsonlu erler, saatlerdir neyi bekliyorlarsa işte o olmuşcasına sardılar arabayı. Bizi evden beri izleyen sivil taksi de yetişince takım tamamlandı. Buyuruş o buyuruş! Tanıktım ama baş sanık olduğumun bilincine vardım ya, çok geç. ... Ha tanık, ha sanık, muzır kişi misin değil misin sen ona bak! Ve bir asker selamı çabukluğuyla tutuklandım.

Bugünkü süreçte de o zaman da tutuklama kararı tutuklu olmayanlara bir gözdağı işlevi görüyor, adeta muhalif olabilecek, adaletsizlik karşısında sesini yükseltebilecek kesimlere yönelik bir gözdağı. Aslında sizin “muzır kişi” olarak tutuklanmanız biraz olağan geliyor. Ancak pek çok “gözdağı” tutuklaması da yaşanmıştı, değil mi?

Evet, ben muzır kişi listesindeydim ama hiç muzır olmayanlar da tutuklandı. Naciye Öncü öğretmen öyle “muzır kişiler” listesinden değil mesela. İyi bir öğretmen, iyi bir müdire. Sadece sıkıyönetimin alıp alıp götürdüğü öğrencilerin durumuyla ilgilenmek gafletini göstermiş. Birkaç kez merkez komutanına telefon edip öğrencileri hakkında bilgi istemiş, kısaca sahip çıkmış öğrencilerine. Önce gözaltına alınmış. Gözaltındayken, ne de olsa hoca ya, öğretmen kızlarla ilgilenmiş. Kızların çoğu onun okulundan, bir anlamda hepsi öğrencileri sayılır. Kızlarla konuşa konuşa “illegal” ve “legal” sözcüklerini öğrenmiş. Naciye Hanım suçsuzluğuna o kadar güveniyor ki, mahkeme önüne çıkarılmadan önce, hepsiyle bir güzel vedalaşmış. Sıkıyönetim mahkemesinin önüne çıktığında şöyle savunmuş kendini: “Hayatımda illegal olsun, legal olsun hiçbir örgütle temasım olmadı.” Bakın, bakın, savunmaya bakın! Nereden biliyor bu hanım, illegal ve legal gibi Marksist, Leninist hatta Maocu sözcükleri?

Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Öğretmeni Naciye Öncü, “Sosyal bir sınıfın diğer bir sosyal sınıf üstünde tahakkümünü tesis etmeye ve sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde teşekkül etmiş iktisadi ve sosyal nizamı devirmeye yönelik örgüt kurmaktan” tutuklandı.

12 Mart döneminde cezaevindeki koşulların gittikçe zorlaştığı söylenir, sizce de öyle miydi?

12 Mart’ın ilk döneminde, askeri cezaevindeki koşullar çok kötü sayılmazdı. En azından kadınlar koğuşunun kapısı, sonraları olduğu gibi neredeyse bütün gün kapalı tutulmaz, kırkı aşkın insan havasız bir koğuşta bütün gün hapsolmezdi. Yalnız bu bile, bu ilk döneme, sonraları “sosyalizm dönemi” adı takılmasını açıklayabilir. Sonra baskılar o kadar yoğunlaştı ki, bu ilk dönemden “o zaman sosyalizm vardı” diye şaka yollu söz etmek âdet oldu.

Askeri cezaevinde size nasıl davranılıyordu? Asker gibi hizaya girme uygulaması vardı sanırım.

Hiza meselesi her bir işin başı ve sonu. Hiza Türkün buluşu olan bir “komünistlikle mücadele” metodu. Bizim öz bağrımızdan kopmuş, titreye titreye bulunmuş, kökü dışarıda olmayan bir metod. 12 Mart’ın ilk döneminde, askeri disiplinle hizaya sokma yöntemi tam anlamıyla uygulanmıyordu. Siyasi tutukluları er sayan kanun, demokrasi kaynağımız B.M. Meclisi’nden fişkırmamıştı henüz. Her sabah, tomsonlarla mücehhez bir sayım ekibi geliyordu koğuşa. Bizler de sayılmak için masanın çevresinde hizaya diziliyorduk.

Bu hizaya sokma politikası sadece tutuklulara değil tutuklu yakınlarına da yönelikti sanırım. Görüşme koşulları nasıldı?

12 Mart usulü görüşlerin tadını “tutuklu yakınları” iyi bilirler. 12 Mart yöneticileri, tutukluların görüştürülmeleri konusunda sürekli reformlar yaptılar. Her çarşamba görüşünü, tutuklularla yakınlarına daha eziyetli kılmayı başaran reformlar! Sanki sıkıyönetim, “tutuklu yakınlarını” da tutuklular kadar suçlu görüyor, onları da bu fırsatta cezalandırmak istiyordu. Ama o ilk 71 yazında tutuklu görüşleri, giderek vardırılan o insanlık dışı boyutlarda bir eziyet değildi henüz. Ama yine de çok zor... Yıldırım Bölge kapısının önünde, saatlerce uzayan kuyrukları, güneşin altında bir iki dakikalık görüş izni için umutsuzca bekleyenleri, çocuğuna bir paket bayram şekeri verebilmek için saatlerce dil döken anaları, annelerinin kendilerini niçin kucaklayamadığını bir

türlü kavrayamayan tutuklu çocuklarını, giriş kapısında uzayıp giden formaliteleri, dört günlük yoldan gelip iki yerine bir fotoğraf getirdi diye yakınına göremeden geri dönenleri... daha neleri, neleri biliyorduk.

Tutuklu yakını olarak anlatabilecekleriniz de vardır, değil mi? Siz ilk tutuklanmanızdan tahliye olduğunuzda Mümtaz Bey Mamak'taydı.

Evet tahliye oldum ama hürriyete tahliye olmadım. Görünmez dikenli tellerle çevrili bir tutukeviydi Ankara'nın kendisi de. Mamak'ta karakış vardı. Buz gibi karlı havayı fark etmiyordu bile tutuklu yakınları. Yakınlara yapılan muamele soğuktan daha acıtıcıydı. Korkunç söylentiler her gün daraltıyordu ana yüreklerini. Tutuklu yakınları arasında yaratılan yılgınlık istenen bir yılgınlıktı. İsteniyordu ki, tutuklu yakını tutukluya, tutuklular birbirine, tutuklu yakını tutuklu yakını olmayana, evi arananlar aranmayana, kovalanan kovalanmayana düşman olsun. İnsanlar dikenli teller, muhbirler, polis ve korkuyla birbirinden kopsun, yalnız ve tek yılgılaşsın.

İşte o dönemde, tutuklular aralarında, tutuklu yakınları tutuklularıyla ve tutuklusunu olanlar birbiriyle daha da yakınlaştılar. O dondurucu Ankara kışında, Mamak girişindeki anayoldan, görüş anına kadar tam bir mahkûm gibi davranılıyordu tutuklu yakınlarına. Onlar sevdiklerini görmeye mahkûmdular. Bu mahkûmiyet sıkıyönetim görevlilerince yapılacak türlü eziyetlerle, çıkarılan akıl almaz zorluklarla, mantıksız, eziyetten başka anlamı olmayan uygulamalara bir gerekçeydi sanki. Mesela tutukevindeki bütün kitapları toplatmışlar görüşe gittiğimde, bana götürmem için iki çuval kitap verdiler. İki çuval kitap. Hemen alınıp götürülecek. Bana bunları söyleyen cılız astsubay, bu çuvalardan tekini bile iki adım taşıyamadı. Ses etmedim. Mamak tepesinden aşağıya kadar iki çuvalı sürükledim. Sonra anayolda, bir atlı araba durdurdum. Anayasa ve hukuk kitapları yüklenmiş suçu arabasıyla geldim şehre.

Peki siz mahkûmken görüş koşulları nasıldı?

Tam bir hayvanat bahçesi kafesine benzeyen görüş yerine çıkıyorduk. Bu görüş yeri vahşi hayvanlar düşünülerek yapılmış. Arada iki metreden fazla bir boşluk olan iki demir parmaklık yapmışlar. Parmaklıkların bir yanına tutuklular yığılıyor. Öte yanına da yakınları. Arada da tabancalı kadın polisler. Bir yanda tutuklular bir yanda görüşçüler avaz avaz bağıyorlar. Arada konuşmalara kadın polisler karışıyor. “Kapat bu konuyu, kapat dedim, şimdi keserim görüşü.”

Tutuklulara ve koğuş ortamlarına yönelik özel politikalar var mıydı?

Tutukevi yönetiminin pek özen gösterdiği bir şey de, arkadaşları, kardeşleri, hatta analarla kızları ayrı ayrı koğuşlara koymak. Yalnız eziyet olsun diye değil elbet. Koğuşlarda bütünlük havası olmasın da, yeri gelince direnemesinler diye.

Koğuş ortamınızdan bahsedebilir misiniz?

Koğuş ortamı aslında tahmin edebileceğiniz gibi... Ama mizah öykülerini aratmayacak durumları tahmin edemeyebilirsiniz. Bir gün, hiç unutmuyorum... Koğuşun kapısı açılmış, farkında değiliz. Kendi siren sesimizden olacak kapının zincir şingirtisini duymadık. “Kızlar ortalığı toplayın. Bir milletvekili bayanı hanımefendi tutuklu gelecek.” Sanki tutukevinde değil de paşa hanımı kabul günündeyiz de, hatırlı konuğa göre ortalığa çekidüzen vermemiz isteniyor. Bir gülme alıyor hepimizi. Bu milletvekili hanımı kim ola ki? Tahmin yürüten yürütene. “Belki Nazmiye Hanımefendidir” diyor Behice [Boran] Hanım. “Ne olmuş milletvekili hanımıysa. Biz de dekan karısıyız” diyorum ben. “Koca bir okulun müdiresiyim ben” diyor Naciye Hanım. “Ayol, burada koskoca parti başkanı varken, milletvekili hanımının esamesi okunmaz” diyor Oya [Baydar]. Milletvekili bayanı hanımefendi için tutuklu kapının önüne, kırmızı yol halısı bulamadığımızdan, askeri battaniye seriyoruz.

Milletvekili hanımı, TRT’den Esin Çelikkan’mış. Ondan milletvekili bayanı diye söz edilmesinin nedeni kocasının eski Hürriyet Parti milletvekillerinden Ali İhsan Çelikkan oluşu. Ne var ki Esin, ancak kocasıyla birlikte düşünülebilen kadınlardan değil. Esin’in kocasının kim olduğunu, sadece kocasıyla tanışmış olanlar bilir.

“Yahu Esin, ben senin komünist olduğunu bilmiyordum!” “Sensin komünist! Emil [Emil Galip Sandalcı] hıyarı yüzünden düştüm buraya.” Olay şu: Emil’in acilen tutuklanması gerekiyor. Emil, “muzır kişiler” listesinde değil yalnızca, üstelik yönetim kurulu üyesi. Kalkıyor, Musa Öğün’ün genel müdür olmasına, birtakım hukuki gerekçelerle karşı çıkıyor! Düşünün 12 Mart döneminde, çizmeye hukukla karşı çıkmak. Emil’e ne yapacaklarını bilemiyorlar. Neyse ki paşacı kesilmiş meslektaşlar, Emil’e acil bir suç bulunmasına yardımcı oluyorlar. Emil’in çıkarttığı dış basın bültenini, bulup gösteriyorlar. Emil, bu bültenin son sayısında, dış basında çıkmış 12 Mart’la ilgili eleştirileri de çevirtip yayımlatmış. Eh ilahlarca kurban edilmek için daha ne olsun! Hemen

gözüne alma kararı çıkartılmış, çıkartılmış ya, fazla aceleden olacak, bu bültenin yazı işleri müdürünün bizim Esin Çelikkan olduğu ancak son anda anlaşmış.

Cezaevi koşullarında birbirinden çok farklı kadınlar bir arada olduğu için aranızda çatışmaların yanı sıra dayanışma da gelişmiştir mutlaka. Özellikle farklı politik arka planlara sahip olanlar arasında hangi düzlemde ortaklıklar söz konusuydu?

Maalesef işkence söz konusu olduğunda tüm çatışmalar yok oluyor. Her şeye, her şeye alışılıyor. Koğuş kapısı açılıp da içeri ardı ardına bırakılan, işkence artığı kurbanların anlattıklarına çabuk alışamadık ama. Anlatılan hep aynı hikâye olduğu halde. Anlatıla anlatıla kanıksanabilecek, ama o dönem bir türlü kanıksayamadığımız ve yeniden kin ve dehşetle dinlediğimiz bir hikâye. Artık, koğuş kapısı açılıp da içeri gelenin işkenceden mi, yoksa doğrudan emniyetten mi geldiğini ayırt etmek kolaylaşıyor.

Çaylar demleyip yeni gelenlere sunuyoruz. Hiçbir şey sormadan, yeni gelenlere bir yatak yapıyoruz. Sonra, az sonra, biz istemesek de anlatıyorlar. Ağlama benzeri bir boşanmayla. Bir koyversek, koğuşta ağıttan ve yeisten geçilmeyecek. Bırakmıyoruz. İşkence bile şaka konusu oluyor. Evet, işkence bile. Onlara ad takıyoruz. İşkenceden gelenlere. Devos. Kızlara edilen küfürlerin en incesi “orospu”, geçtikleri muamele de malum, hop isim hazır: Dev-os: Devrimci Orosplar Örgütü. Bunca aşağılanma, horlanmanın ardından da olsa şaka gerekli. Gerilen sınırların gevşemesi, gülmek gerekli.

Gülmek aranızdaki gerginlikleri de giderebiliyordur.

Her zaman değil, gülemediğimiz çok zamanlar oluyordu. Mesela Ülker adlı işkenceden gelmiş bir arkadaş yalnızca yaşadıklarından dolayı değil koğuştakilerden birinin yaptığı bir eleştiriyle yaralanıyor. Ülker’i asıl üzenin, işkencede geçirdiklerinden çok, “Niye işkenceye dayanamadınız?” diye onu eleştiren Hukuklu kız olduğunu seziyorum.

Yine açlık grevine katılıp katılmamakla ilgili TİP’li Behice Boran’la Dev-Gençli kızlar arasında da çekişme olmuştu.

Kızıltepe'den sonra koğuştaki "ölüleri olanlar" ve "olmayanlar" havası esmeye başladı. Birinciler, farkında olmadan da olsa, bu ayrıcalığın havasını basıyorlar. İkincilerin de beklemeye, bu anlaşılır dönemin zaman içinde aşılmasına sabırları yok. Onlar, henüz azınlıkta olmanın çekingenliğiyle de olsa, başkalarının altını çizmeye çaba gösteriyorlar. Ufaktan ufaktan başlıyor bu. Havalandırma saatinde, sol yerine sağ yumruk kaldırıp selamlaşmak gibi.

Farklı siyasi fraksiyonlardan gelen kişilerin çatışma yaşamaları çok doğal kuşkusuz. Bir de kapalı bir alanda, tutukluluk koşullarında birlikte yaşamaktan kaynaklı sorunlar çıkabilir. Ne tür anlaşmazlıklar çıkıyordu, çıkan sorunları nasıl çözüydünüz?

Koğuşun içi tartışma konularından biri dağınıklık. "Koğuşu teftiş öncesi toplu tutmak, emirle toplamaktan daha doğru bir tavrı." "Bunca kişi bir arada toplu olmak mümkün mü?" "Niçin olmasın, biz belirli bir disiplin kurduktan sonra?" "Koğuşu toplamak faşizme hizmettir." "Hoppala, buna kaytarma derler. Koğuşun topluluk düzeni, bizim disiplinli olup olmama sorunumuz, faşizmin sorunu değil." Koğuşun düzeni üstüne bu tür tartışmalar bitmek bilmezdi. Bu tartışmalar, içinde bulunduğumuz koşullardan yorucu olurdu bazen. Ama sonuç olarak, belirli bir düzen sağlamıştık koğuştaki. Bunca kişinin bir arada yaşamaları, öğrenilmesi gereken bir şeydir. Öğreniyorduk biz de bunu. Özellikle koğuşun iç düzeni konusunda polis kadınların ihtarları canımızı sıktığı için, onların ihtarlarına pabuç bırakmamaya çalışıyorduk.

Sabah kalktığınız andan itibaren bir gününüz nasıl geçiyordu?

Sabahları, tarhana çorbalı karavana bırakıldıktan az sonra yapıyordu sabah sayımı. Sayım görevlisi astsubay, birkaç tomsonlu er ve nöbetçi polis kadınlarla birlikte. Sayım ekibi karşısına gecelikle çıkmak olmayacağı için, erkenden giyiniyoruz. Erken kalkmayı sevmeyenler söylene söylene giyiniyorlar. O sıralarda sayıma kalkma henüz zorunlu değildi. Kimimiz hasta rolüne girip yorganı başlarına çekerdi, sayım sırasında. Koğuşun her gün değişen nöbetçileri olurdu. Kendi aramızda yürüttüğümüz bu nöbet düzeni şaşmadan uygulanırdı. Sabah karavanasını bu nöbetçiler devir alır, herkes kalkmadan koğuşu süpürüp temizlerdi. Askeri kantinden alınacakların listesini yapıp aldirmek da onların göreviydi, karavanayı dağıtmak da. Sonraları sabah sayımı için, koğuş çavuşluğu yapmak da nöbetçilere düşmüştü. Zor kalkanları kaldırıp giyinmelerini, koğuşun sayıma hazır duruma gelmesini sağlamak zor işti.

Sizin gibi küçük yaştan itibaren kuralları sorgulayan ve onlara direnen biri için bu çok zor olmuştur.

Oldum olası, kurallar içinde yaşamaya zorlandığım zaman, uymak zorunda bırakıldığım kurallardan daha katısını kendim koyarım. Bu bana, dıştan gelen baskıyı kendi coğrafyam içinde tesirsiz bıraktığım duygusunu verir. Tutukevinde de öyle yapıyorum. Erken kalkmamız mı isteniyor? Ben daha erken kalkıyorum. Sayım düzeni mi var? Ben ondan daha çok disiplin isteyen bir jimnastik şartı koyuyorum kendime. Sabahın köründe, üstelik iyice havasız koğuştta jimnastik yapmak pek keyif verici değil, taze zemine serdiğim ince askeri battaniye kaburga kemiklerimin acımasını engellemiyor.

Bir gününüzü anlatıyordunuz...

Kendimi bir bilgisayar gibi programladığım zamanlar oldu. Sabahları 5.30'da kalkıyorum. Yarım saat jimnastik. Sonra, heladaki musluğa taktığım lastik boruyla soğuk duş. Giyinip kahvaltıdan önce biraz okuyorum. Herkesin uyuduğu sabah saatlerini seviyorum. Sabahları kendi kendime uyguladığım özel "faşizm" özgürlük duygusu veriyor bana. Gün boyunca bir yığın ufak kural koyuyorum kendime. Her gün sekiz sayfa yazmak gibi. "Yenişehir'de Bir Öğle Vakti" romanını, işte böyle, her gün sekiz sayfa kuralıyla yazdım. Her gün sekiz sayfa, ne eksik ne fazla.

Benim sabah jimnastiklerime katılanlar oluyordu. Sonra havalandırmada topluca jimnastik yapma fikri "Şafak" grubunca da benimsendi. Şafakçılar jimnastik yaparken Gülay bozuluyor. "Yahu kardeşim, böyle serserilik olur mu, erlerin karşısında, bizim halk böyle şeylere bozulur." Nina, Gülay'ın bu görüşünde feodal kalıntılar buluyor. Yıldırım Bölge'deki erkek tutuklular da bozulmuş jimnastik işine. "Kızlar jimnastik mimnastik yapmasın" diye haber ilemişler. Ben de en çok buna bozuluyorum. "Yahu erkek tayfasının buyruğuna uyup durmasanıza, sizin kendi kafanız yok mu?" Tabii bu görüşlerim, "feminist" bulunuyor.

Bu kısa süren toplu jimnastik macerası dışında koğuştta birlikte yaptığınız kültürel etkinlikler ya da çalışmalar oluyor muydu? Okuma araştırma çalışmalarını yapma imkânınız oluyor muydu?

Tahliyeden sonrasını düşünmek gerekiyordu. Tahliyeden sonra vücutça ve kafaca diri kalmayı başarmak... Hepimiz, teker teker ve birlikte arıyoruz bu yolları. Listelerle kitaplar ısmarlanıyor.

Dışarıda pek okuma olanağı bulamadığımız nitelikte kitaplar. Daha çok tarih kitapları, sosyal incelemeler. Bir de romanlar. Tutukluların sevdiği, yeniden okuduğu bazı romanlar. Güç veren aydınlık romanlar. “Tütün” gibi, “Fırtına” gibi.

Kitapların içeriye girmesinde zorlukla karşılaşıyoruz. Sol yayınlar yasak. Fazla büyütüyoruz bu yasağı. Okunması gereken yasaklanmamış o kadar çok kitap var ki, bunları araştırıp buluyoruz. Kimimiz dil öğreniyor. Gülay Fransızca çalışıyor. Gazi Eğitimli Hatice’den Fransızca dersi alıyor. Ben Brecht’in “Beş Paralık Roman”ını Türkçeye çevirmeye çabalıyorum. Ama diyorum ya, o gergin günlerden sonra, çalışma konusunda da disiplin kazanmak kolay olmuyor.

Beslenme ya da diğer ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz? “Sosyalizm dönemi” bittiğinde koğuştta çay demlemek bile yasaklanmıştı sanırım.

Evet, gaz tüpümüzü aldılar. Koğuşun tek lüksü, birlikte içilen çaylardı. O da yok oldu. Anlaşılır bir baskı mı? Yasaklanan çay içmemiz değil, çayı kendimiz pişirmemiz. Kantinden istediğimiz kadar çay ısmarlayabilirdik. “Zaten ailelerin her türlü yiyecek getirmesini de bundan yasakladılar, kantin tüketimi artsın diye.” Kantindeki çay pahalı. Kişisel tüketim konusunda son derece tutumlu olan kızlar bozuluyor bu çay işine. Kendileri için biraz meyveyi bile çok görürken, çaya bir dolu para vermek olmayacak. Yine de günde bir kez olsun çay getirmeden yapamıyoruz.

Gerçi bu yasaklamalardan önce de koğuştta ihtiyaçlarımızı ortak karşıladığımız bir sistem kurmuştuk. Tabii anlaşmazlıklar çıkmıyor değildi. Kahvaltılık için neler alınıp alınmayacağını kağıda döküyoruz. Aramızda çok zayıf olanlar var, işkenceden yeni geldiler, güçlenmeleri gerek, bir de hamile. Onları düşünerek reçel yazıyorum. “Bu lükse ne gerek var arkadaşlar?” diyen oluyordu. Ama bir uzlaşma yakaladık.

Cezaevi personeli, yönetimiyle ilişkiniz nasıl?

Cezaevine ilk girişimde trafikten gelen kadın polisler vardı, ikinci girişimde karşılaştıklarına göre çok daha yumuşaktılar. İkinci girişimde Polis Suna vardı. Önceki tutuklanmamda yeni gelmişti. Tahliyeme yakın tutukevi yönetimi değişmeye başlamıştı yavaştan. Trafikten gelen kadın polislerin anarşist gardiyanlığına yeterli olmadıkları anlaşılıyordu demek ki, emniyetten yeni polisler görevlendirilmeye başlanmıştı kadın tutuklular için. Polis Suna da onlardan.

Bu Suna ile çok hikâyeniz var anlaşılır. Nasıl bir kadındı?

Esmer tenli, kara kuru bir kız Suna. Evli değil. Sıkıyönetim görevlileri arasından bir koca arıyor kendine. Kirpiklerine sürdüğü bir ton rimelle, üniforması hiç uyuşmuyor birbirine. Gerçek bir polisten çok, gezginci tiyatrodaki polis rolüne çıkmış bir mahalle kızına benziyor. Postasını koyamadığı zamanlar kuduruyor. Kapıda durup, odasına nasıl girileceğini oynuyor bana. Ayaklarını bitiştirirken kollarını da kalçalarına yapıştırıyor. Başıyla da selam veriyor. “İşte böyle. Bundan sonra bu odaya böyle girilecek.” Yeniden prova yaptırmaya kalkan rejisör pozunu bırakıyor. “Bu seferlik kalsın. Ama bundan sonra böyle anlaşıldı mı?” Tamam. Suna vazgeçti ya. Bu kez inadım inat. Ben aynen uyguluyorum dediğini. Benden istemiyor ya olsun. Böyle durumlarda en iyisi budur. Zart zurt etmeye kalkanın zurtunu tam gevşediği an uygulamak. Geriye dönüp tam kapının orada, jimnastik dersinde öğrendiğimiz biçimde, sağ dönüş yapıyorum. İyice abartarak, ayaklarımı birbirine, ellerimi de baldırlarıma çarpıyorum, başımla sert bir selamı unutmayarak. Suna daha da kızıyor. Bütün fiyakası bozuldu. Ama yapacak bir şey yok. Sonuç olarak benden istediğini yaptım.

Yaratıcı bir direniş yöntemi. Edebiyatçılığın da etkisi var sanırım. Size baskı uygulayanlara karşı boyun eğmenin parodisini yaparak direnmek. Bu biraz da az önce bahsettiğiniz dış baskıya karşı geliştirdiğiniz yöntemle benziyor. Peki sizin gibi başka direnenler de var mıydı?

Polis Suna'ya karşı benden başka birçok kişi çeşitli yöntemler geliştirmiş. Suna beni koğuşa soktuğunda, koğuştan Türkan, Suna'ya “Söyle o albay babana, yarın buraya odun kömür göndermezse bütün yastıkları, battaniyeleri falan yakacağız.” dedi. Suna biraz ürktü. Türkan devam etti: “Bana bak, buraya kendi keyfimizle gelmedik biz, böyle giderse donacağım. Donmuş adam ağır olur, sonra asamazlar. Böyle söyle albay babana e mi? (...) Hadi yallah, odun getirmeden buraya ayak basarsan seni de yakarım. Nasıl olsa idamlığız, sayende cennete gideriz.” Türkan o kadar ufacık, çocuk gibi, komik bir kız ki, polis Suna'nın nasıl olup da ondan korkabildiğine şaşmış kalmıştım. Küçük kız kendini tanıttı: “Ben Türkan Sabuncu, kusura bakmayın ama şu karı sinirimi bozuyor. Her gün gelip lak lak laubaliliğe kalkıyordu, çareyi ‘nasıl olsa idamlığız seni tepeleriz’ diye korkutmakta bulduk. Şimdi başımız rahat, içeri adımını bile atmıyor.”

Peki koğuştaki kolektif direniş yöntemleri geliştirebildiniz mi?

Bizi yeni kanuna göre er-tutuklu ilan ettiklerinde asker gibi selam verip vermeme tartışması yaptık. Cezaevi yönetimine karşı ortak bir tavır koyma kararındaydık. Öyle bir tavır olmalı ki bu, yarın tahliye olabilecek arkadaştan idamla yargılanacak arkadaşta kadar herkesçe benimsenmiş. Bireysel yüreklilik ya da yılgınlığa göre değişmeyecek bir tavır. Tartışmanın biteceği yok. Ama sonunda karar veriliyor. Selam da, hazrol da, yani bizden beklenen askerlik bizi çevreleyen dikenli tellerin, tomsonların sadece bir uzantısı. İçimizi, inancımızı, direncimizi belirlemeyen, belirlemeyecek olan baskı çemberinin bir parçası. O kadar. Arkadaşlara, tutuklu Filistin gerillalarının “Stern” dergisinde çıkmış fotoğrafını gösteriyorum. Onları da tabura sokup havalandırmaya çıkarmışlar, resimde. Havalandırma saati. Sabahtan beri, otura otura gerilmiş adalelerimizi yürüyerek açıyoruz. Dikenli tellerin dışında bekleyen tomsonlu erlerden biri, ansızın komut veriyor: “Hazrol!” Hepimiz taştan bir heykel gibi olduğumuz yerde hazrol bekliyoruz. Albay yaklaşıyor. Yüzünden, kadın tutukluların böyle hazrol durmasından pek memnun olduğu anlaşılıyor. Albay, herkesin hazrol durduğuna emin olduktan sonra, gönlü olmuşçasına komut veriyor: “Rahat!” Ama kimse bozmuyor durumunu. Herkes, yine hazrol durumunda, taş gibi. “Rahat!” Albayın sesi babacanlığını yitiriyor. Sinirlendiği belli. Havalandırma avlusunda, kadın tutuklu heykelleri dikilmiş sanki. Bu görünüm rahatsız ediyor onu. Albay önümde dilip bağıyor. “Rahat, dedim sözcü, rahat, dedim.” İyice sakın bir sesle cevap veriyorum albaya. “Biz böyle rahatız komutanım!”

Cezaevinde düzeltilmesini istediğiniz koşullar var mıydı? Taleplerinizi yetkililere iletdiğinizde nasıl yanıtlar alıyordunuz?

Koğuş çok kalabalıklaştınca özellikle kişisel temizlikte sıkıntılar çektik. Hamam maceramızda uzun saçlılar su bittiği için köpüklü kaldı. Bu nedenle saçlarımızı kestirmek istedik ama koğuşa kesici alet vermedikleri için saçlarımızı kesemiyorduk. Oturup bir dilekçe yazdım:

“Yıldırım Bölge Cezaevi Müdürlüğü’ne,

Bölgeniz gözaltı koğuşu kadın tutukluları olarak, içinde bulunduğumuz koşullar saçlarımızın kısa kesilmesini zaruri kılmaktadır. İşbu nedenle, saçları uzun olan tutukluların, saçlarının kesilmesinin sağlanmasını, bu mümkün değilse, saçlarımızı kesebilmemiz için koğuşa makas verilmesini talep ederiz.

Gözaltı koğuş tutukluları.”

Dilekçeyi cezaevi müdürü binbaşya ilettik. Ertesi gün binbaşı koğuşa geldi. “Makas istemişsiniz?” “Evet.” “Niçin istediniz?” “Gerekçeyi dilekçede yazmıştık.” “Ne yapacaksınız makasla?” “Saçlarımızı keseceğiz.” “Niçin keseceksiniz saçlarınızı?” Biri dayanamıyor. “Modaya uymak için” Binbaşı ters ters bakıyor. Makas konusunu açık bırakarak çıkıyor koğuştan. “Binbaşım bir dakika. Madem makas vermiyorsunuz, ben saçlarımı erlerin berberinde sıfıra vurdurmak istiyorum.” Binbaşı ağır ağır dönüyor, Türkan’a, “yakaladım seni” der gibi bir bakış fırlatıyor. “Yaa, sonra saçlarımızı tıraş ediyorlar diye dünyayı ayağa kaldırın.” “Bunca işkenceye ayağa kalkmayan dünya, saç kesmeye mi kalkacak, isterseniz saçlarımızın kesilmesini ben istedim, diye kağıt imzalayayım.” Binbaşı düşünüyor. Kafası karıştı. “Kim kesecek peki saçlarınızı?” Belli ki makası teslim edeceğinin kişiliği önemli. “Polis Suna kessin” Suna bu hakarete dayanamıyor. “Allah yazdıysa bozsun, bu pislerin saçlarını öldürseniz ellemem.” “Ben keserim” diye atılıyorum. Binbaşı, uzun uzun bakmakla insanın ciğerini okuduğuna inananlar gibi, beni iyice inceledikten sonra, kararını bildiriyor. “Peki yalnız başınızda iki nöbetçi duracak.”

Sağlık sıkıntıları olanlar için koşullar nasıldı?

Yıldırım Bölge’de görevli askeri doktor her sabah, polis odasına uğruyor. Hasta listesine adlarını yazdıranlar da sırayla girip polis odasına götürülüyor. Hazrolde muayene oluyorlar orada! Bizim Yıldırım Bölge’deki doktorların, işkencedekilerden pek farkları yok, aynı kontrgerilladaki doktorların işkenceden sonra, kurbanın daha ne kadar dayanabileceğini saptama işlevi gibi işlev görüyorlar. Onun için aslında bu doktorları hepten boykot etmek daha iyi olacaktı. Ama, aramızda doktora çıkması mutlaka gerekli olanlar da vardı. Kimi, sürekli bakım isteyen hastalıklarıyla birlikte tutuklandılar. Kimi de 12 Mart hastası... 12 Mart işkencecileri, bazı arkadaşlarımızı yarı sakat bıraktı. Onların hastaneye sevkleri gerekiyor. Bu sevk işlemini de ancak, Yıldırım Bölge doktoru yapabilir. Yıldırım Bölge doktorları, çaresiz kalmadıkça, arkadaşların hastaneye sevkini savsaklayıp duruyorlar.

Mehtap gibi içerde sakatlananlar da var. Mehtap, yeni gelen arkadaşlara yer açmak için, ağır ranzaları çekerken belini sakatladı. Şimdi, arada elektrik tedavisine gitmesi gerekiyor. Ama, geceler boyu sancıdan gözünü kırpmadığı halde, hastaneye götürmüyorlar onu. Semra’nın durumu daha da kötü. Elektrikten copa kadınlık organlarına yapılan işkenceler, ciddi aksamalar bıraktı vücudunda. Uzun bir süredir âdet görmüyor, çektiği sıkıntılar da caba. Onun da hastaneye gitmesi, tedavi edilmesi gerek. Oysa, Yıldırım Bölge doktoru bütün bunları aspirinle geçiştirecek neredeyse.

Durumu bir üstüme bildirdim. O da bir üstüne bildirecek. O da bir üstüne. Ama bir şey olduğu yok. Bu sabah, Suna'ya, komiserle görüşmek istediğimi söyledim. Komiserle görüşmek isteği, nedense hiç reddedilmez. Birbirimizi ihbar edeceğimiz umduklarından mıdır, nedir? Komiser hanıma uzun uzun, arkadaşların niçin hastaneye gitmek zorunda olduklarını anlatıyorum. Polis odasının kapısı açılıyor. Dış kapıyı bekleyen erlerden biri yaşlıca bir kadınla giriyor. “Bu kadının hasta kızı varmış. İlaç getirmiş.” “Peki sen çık dışarıda bekle.” Arkadaşlardan birinin anası olan yaşlıca hanım, uzun uzun anlatıyor komiser hanıma. Kızının çocukluğundan beri süregelen rahatsızlığını, beraberinde getirdiği ilacı aksatmadan alması gerektiğini falan. Komiser hanım, ilgilenmiş pozunda. “Peki hanımefendi, ilacı bırakın.” “Çok teşekkür ederim. Allah sizden razı olsun.” Kadıncağz, gönlü rahatlamış gidiyor. Kadın gider gitmez, bizim komiser, tembel tembel kalkıyor oturduğu yerden. Kadının getirdiği ilacı, rasgele, bizden toplanmış ilaçların içine atıyor. İlacın sahibini bile not etmedi üstüne. Atmasıyla unuttu onu besbelli. İçimden, az önce buradan rahat gönlüyle ayrılan ananın peşinden koşup bağırarak geliyor. “Gelmeyin, bunlardan bir şey istemeyin. Bunların sözüne inanmayın.” Yapamıyorum ama. Hastaneye gitmesi gereken arkadaşların durumunu anlatıyorum yeniden ve apaçık. “Ast-üst ilişkilerine uygun olarak size başvurduk. Bir sonuç alamazsak, avukatlarımız sıkıyönetime şikâyetle bulunacaklar. Oradan da yetkili makamlara.” Polis odasına çağrılıyorum yeniden. Belli ki komiser hanım doktora dediklerimi iletmiş. Doktor, alaylı alaylı süzüyor beni. Kamçısıyla parlak çizmelerine vuruyor arada. “Arkadaşınızın derdi neymiş?” “Siz benden daha iyi bilirsiniz, işkence gördüler.” “Yaaa!” Bir süre ters ters bakıyor bana. Bir karşılık aradığı belli. “Ben kendi muayeneme inanırım, sizin uydurmalarınıza değil.” Uydurmadan kastettiği, işkence. Ben çıkarken, doktorun komiser hanımla güflüşüklerini duyuyorum. Doktorun, “bunlar isterik” cümlesi ulaşıyor kulağıma. Yanaklarıma öfke basıyor.

Normal hayatın akışı içinde hiç karşılaşamayacağımız, ancak tutukluluk koşulları altında bir arada olmak zorunda olduğunuz kişilerden sizi etkileyenler oldu mu? Bir nevi tutukluluk en azından o kişiyle tanışmama yaradı dediğiniz...

Huriye Üstün. Nam-ı diğer otelci. Yataklık yapana “otelci” diyorlar. “Allahlık 12 Mart basınının” deyimiyle “konsomatris Sevim.” “Konsomatris Sevim” dedikleri Huriye Üstün, iki çocuğuyla kötü bir yere sığınmış bir ana gibi. Durup durup sobayı kurcalıyor. Çocuklarını üşütecek, diye telaşta besbelli. Aşağılık basının “Konsomatris” yaftasıyla harcamaya çalıştığı Huriye'nin bir de dostu varmış. Gülayların, Türkanların, Fevzi Balların falan yakalandıkları operasyonda onu da içeri almışlar. “Artık buradan çıkınca, Anadolu'dan bir kız alıp namazına niyazına döner,” diyor

Türkan. Huriye Hanım kızmıyor. Ya da belli etmiyor duygularını. Ama şurası kesin ki, “bu kızlar benim başımı yaktılar” gibisine bir yakınma içinde hiç değil. Bu işlerin nedenini, niçinini pek kurcalamış ya da kavramış olacağını sanmıyorum. Sadece kızının arkadaşlarına, onun da arkadaşlarının arkadaşlarına kanı kaynamış olmalı. Huriye, sevmeyi bilen, sevmenin de fiyatını gözünü kırpmadan ödeyen kadınlardan. Çok kişiyi barındırmış evinde. Ama evi “karakol” olunca, o kadar kişi de kısılivermiş kapana.

Dışarının politik atmosferinden nasıl etkileniyordunuz içeride?

Bahar hayat, canlılık demektir. Oysa, o uğursuz 72 baharı bir ölüm Tanrısı gibiydi. O bahar Kızıldere’yle çakıldı beynimize. Baharın bütün fidanlarına inat, ölümü hayata kaim kılmak isteyenlerin operasyonu, Kızıldere’yle. Ama belirleyici olan, aslolan ölüm değil, hayattır. Bizim koğu da geçmiş ve yakın ölümlerin acılı noktasına bir virgül ekleyip sürdürüyor yaşamı.

Günümüzdeki tutuklu profiline baktığımızda öğrenciler, gazeteciler, akademisyenlerle karşılaşıyoruz. Bu açıdan 12 Mart dönemi profiline benzer bir kesim benzer gerekçelerle içeride ancak belki farklı olarak bugün çok sayıda 18 yaş altı çocuk tutuklu var. Bu anlamda 12 Mart’ı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Evet bu anlamda 12 Mart’ta bu kadar yoğun çocuk tutuklu olmamakla beraber hiç yok da değildi. Mesela Selçuk Baran’ın kızı Ayda Baran’ın hikâyesi tam sıkıyönetimlik. Ayda, 13 yaşında, sessiz, tam anlamıyla içine kapanık bir kız. Ortaokul öğrencisi. Kızıldere olaylarından derinden etkileniyor. İçinde taşan öfke ve isyanı kusmak için tek kişilik bir eyleme girişiyor. Ufak ufak pusulalarla, Mahirleri öldürenleri katillikle suçlayan cümleler yazıp rasgele kapıların ardından atıyor. O zamanın uyanık vatandaşlarından olan kapıcı, kendi apartmanında böyle bir olay olunca pusuya yatıyor. Kolundan yakalıyor Ayda’yı. Kahraman kapıcı emniyete teslim ediyor onu. Emniyet de kızın yaşının küçüklüğüne bakıp “Buna öğreten vardır” mantığıyla anasını da getiriyor. Selçuk’un girişi de böyle. Ama Ayda’nın işinin tek kişilik bir eylem olduğu apaçık. Anasını bırakmak zorunda kalıyorlar. Ve koskoca sıkıyönetim mahkemesi 13 yaşındaki Ayda’yı “Orduya hakaretten” tutukluyor. Ayda içerde idamları yaşadı. Çıktığında, 13 yaşında da olsa, çocuk değildi mutlaka.

Siz dışarıya çıktığımızda nasıldınız peki?

Yıldırım Bölge'den sivile gönderilişimin hemen ardından yazdığım mektup şöyle bitiyordu: Günler geçsin, geçsin istiyorum ya “dışarıyı” düşünemiyorum. Uzun süre buzdolabında dondurulmuş bir et gibi, dışarı çıkarılınca kokmaktan, bozulmaktan korkuyorum. Ve böyle bir “dışarı”dan, şimdiye kadar hiçbir şeyden korkmadığım kadar korkuyorum. “İçimde yeniden kıpırdanan hayatın tümüyle merhaba...”

1971'den bugüne çok şeyin değişmediğini belki sadece kabuk değiştirdiğini, kibarlaştığını(!) görmek çok üzücü. Ancak günümüzde 1980'le, askeri darbelerle yüzleşilip yüzleşilmediği tartışılırken askeri vesayetin ve bu sistemi besleyen tüm baskı mekanizmalarının nasıl miras devredilir gibi devredilmiş olduğunu görmemiz de çok önemli. “Böyle bir dışarının” da kocaman bir hapisane olduğunu görmedikçe, “içerinin” koşullarını anlamamız, görmemiz ve bu koşulları dönüştürmek üzere politikalar üretmemiz mümkün görünmüyor. Bunları görmemize vasıta olduğunuz, bu kadar siyah bir resmi her şeye rağmen umutlu bir biçimde ve hatta bazen gülümseterek sunduğunuz için teşekkürler.

---

* Bu kurgusal söyleşide Sevgi Soysal'ın cevapları çok küçük değişiklikler ve eklemelerle, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koşuşu*'ndan alınmıştır. Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koşuşu* (İstanbul: Bilgi Yayınları, Altıncı Basım, 1996). Kitabın yayın hakları 2003'ten beri İletişim Yayınları'ndadır.